

Az ortodox egyházak teológiai és gyakorlati viszonyulása az újrَاهázasodás kérdéséhez

PAPP MIKLÓS

Abstract

In Western as well as Eastern Christianity one sporadically finds right questions and right answers. Since the Second Vatican Council, the differences between Eastern and Western Christianity are no more regarded as a source of tension, but rather as one of special richness. Therefore, we must listen to one another, and, what is more: we must listen primarily to one another. Ecumenically and in the dialogue with the non-Christian religions the Eastern Churches are the nearest to the Catholic Church over against Protestant and Israelite communities. A deep sensitivity for our mutual theologies would be of paramount importance in all the theological fields.¹ In 1980, Joseph Ratzinger also asked for a new and more thorough examination of the case of divorced and remarried persons “by taking the praxis of the Eastern Churches into consideration, so that pastoral mercy may be more extensive”. Concerning the issue of divorced and remarried persons, many are looking now at the Eastern Churches when the synod on the family has been convoked by Pope Francis – with lively interest, and, perhaps, too naive expectations.

Keywords: *second marriage, divorce, practice of the orthodox churches, mystery, sacrament*

Kulcsszavak: *újrَاهázasodás, válás, ortodox egyházak gyakorlata, misztérium, szentség*

PAPP MIKLÓS görögkatolikus pap, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Morálteológia Tanszékének és Családtéológiai Intézetének vezetője; papp.miklos@sapientia.hu

¹ On this see, for example, Ehe (art. katholisch-orthodox), in BERTRAM STUBENRAUCH – ANDREJ LORGUS (Hrsg.): *Handwörterbuch theologische Anthropologie. Römisch-katholisch und Russisch-orthodox*, Herder, Freiburg, 2013, 203–213.

I. A HÁZASSÁG – MISZTÉRIUM

A keleti teológia a házasságot „misztériumnak”² tartja. A „misztérium” kifejezi, hogy a házasságot Isten alkotta, nem pusztán biológiai-szociológiai-jogi intézmény, hanem „*benne és általa Isten Országá megtapasztalhatóvá válik*”.³ A Szentháromság ajándéka a nemi különbözőség, a férfi-női lét, valamint a szerelmük beteljesedése is, a házasság. Ha Krisztusban jelent meg a szeretet teljessége, akkor a Teremtő által alkotott házasság Krisztusban is újjáteremtődik: a házasság misztériumán csak Krisztus misztériumával együtt lehet elmélkedni. Pál szerint a keresztények házassága „csak az Úrban”⁴ lehet, az emberi szövetség beágyazódik az Új Szövetségbe. A túlburjánzó pszichológiai-szociológiai-jogi kutatások mellett a keleti teológia mindig hangsúlyozni akarja a teológia elsőbbségét: előbb kell felülről megérteni a házasságot, s aztán értelmezni alulról a tényeket. Előbb a teológiai perspektíva, aztán az empirikus tényértelmezés.⁵

A. Schmemmann a házasságot a „*szeretet misztériumának*”⁶ nevezi, kifejezve: itt nem egyszerűen a házaspár egymás iránti szeretetéről van szó, hanem a Szentháromság irántunk való szeretetéről, annak megjelenéséről Krisztusban, s a házasság felemeléséről ebbe a dimenzióba. „Misztérium”, mert Isten Országába emel és átalakít, s a „szeretet” misztériuma, mert itt nem pusztán egy családi vagy magánügyről van szó, hanem „a” szeretet csodájáról, amelynek csúcsertelme csak Krisztus és Egyháza viszonyában tárul a fel a maga teljességében. Ahogy az Istenszülő engedelmesen befogadta a Logoszt életébe, úgy kell a házasságoknak is fogadniuk a házasság szentségét (a házasság minden isteni értelmével, szabályával együtt) a szentségkiszolgáltató paptól, amihez természetesen az ő szabad konszenzusuk is kell.⁷ Krisztustól új boldogságot is kapnak: nem az a

² A „misztérium” szót azért jobb használni a „szentség” helyett, mert ez jobban megfelel az eredeti görögnek, másrészt a keleti és a nyugati szentségfelfogás (és kánonjog) különbségét jelzi a szóhasználat is valamilyen szinten.

³ JOHN MEYENDORFF: *A házasság misztériuma*, Kairosz, Budapest, 2009, 99, ford. Jeviczki Ferenc.

⁴ 1Kor 7,39.

⁵ Az ismeretelméleti hermeneutika szerint „tények” önmagukban nincsenek, már mindig is „értelmezett” tények vannak. A megfigyelő ember és az ismeretelméleti premisszái nélküli megismerés absztrakció. A teológus dolga a maga teológiai értelmezési perspektíváját őrizni és a sokféleképpen értelmezhető tényeket abban a keretben értelmezni. KLAUS DEMMER: *Angewandte Theologie des Ethischen*, Herder, Freiburg, 2003, 13–56.

⁶ ALEXANDER SCHMEMMANN: *Aus der Freude leben*, Koinonia Oriens, Köln, 2003, 91.

⁷ A keleti egyházjog szerint a házasság szentségét a pap-püspök szolgáltatja ki, így közvetítve, hogy minden szentség kiszolgáltatója maga Krisztus. A pap tehát nem csupán tanú, nem csupán

boldogság, amit a „józan ész” alapján boldognak vélünk, hanem Krisztus szerető és vértanúi követése a házasságban is.

A házasság misztérium abban az értelemben is, hogy *az egyetlen nagy misztériumba*, Isten üdvözítő művébe illeszkedik be. Valójában egyetlen misztérium van: Isten üdvözítő műve. A Krisztus-esemény, a pünkösöd, minden szentség ebben az alapmisztériumban van, azt hordozza, jeleníti meg. A keleti teológia tehát a szóválasztással is hangsúlyozni akarja: az egyes szentségeket az üdvösség nagy misztériumától elválasztva nem lehet szemlélni, a házasság misztériuma így beilleszkedik az üdvösség nagy misztériumába: a fő cél az üdvösség, a házastárs és a gyerekek üdvössége – mindez szeretetteljes együttműködésben az üdvözítő kegyelemmel. A házasságot emiatt együtt kell szemlélni a *többi szentséggel* is: beleilleszkedik a keresztségben kapott alaphivatásba, felvértezi és gazdaggá teszi a szent műronnal való megkenés (bérmálás) szentségében a Lélek, a házasság „eucharisztikus szentség” az önátadással és az elfogadással, a bűnbánat és a betegek kenete folyamatosan tisztítja a családtagokat, a felszentelt pap pedig végső soron kiszolgáltatja a házasság szentségét és pasztorálja a családokat. Természetesen ezeket a hihetetlenül gazdag összefüggéseket nem lehet egyetlen mondattal feltárni, mindenesetre az igény akar feltárulni: a misztériumokban maga Krisztus él együtt velünk, s a misztériumok összefüggenek.

A házasság mint „misztérium” kifejezés egyben jelzi az emberi megismerés határait is: sohasem lehet teljesen megérteni emberi értelemmel, sohasem lehet kimeríteni egy-egy jó dogmatikai rendszerrel, sohasem ragadható meg minden mozzanata az egyházjog hálójával.

A keleti teológia szívesen nevezi a *házasságot ikonnak*: a házasság a Szentháromság ikonja,⁸ Isten Országának ikonja,⁹ az Egyház ikonja¹⁰ és Krisztus és Egyháza (Ef 5,21–32) szeretetének az ikonja.¹¹ Az ikon elve azt jelenti: az ábrázolt kegyelemteljesen megjelenik az ábrázolóban, az ábrázolt titokszerűen jelen van

a felek konszenzusa kell, hanem a papi áldás konstitutív a házasság szentségéhez. A pap nem is csak jogi tanú, hanem a papi epiklézis lényeges a házasság létrejöttéhez (pl. a görögkatolikus jegyeseket ezért csak görögkatolikus pap adhatja össze). Vö. SZABÓ PÉTER: Papi áldás a házasság szentségénél. Tanulmányok a keleti házasságjog köréből, *Athanasiana* 8 (2003) 5–28. A papi áldást és a felek beleegyezését nem szabad szembeállítani, természetesen a felek beleegyezése nélkül a pap sem szolgáltathatja ki a szentséget.

⁸ PAUL EVDOKIMOV: *Sacrament de l'amour*, Desclée de Brouwer, Paris, 1980, 161–163.

⁹ JOHN MEYENDORFF: *A házasság misztériuma*, i. m. 6, 21.

¹⁰ PAUL EVDOKIMOV: *Sacrament de l'amour*, i. m., aki Aranyszájú írására támaszkodik: *In Ep. ad Coloss. Cap. IV. Homil 12*, PG 62,387.

¹¹ PAUL EVDOKIMOV: *Sacrament de l'amour*, i. m.165.

az ikonban. Ahogy a kép állandó kapcsolatban van az őstípusával, úgy a házasság is Krisztus és Egyháza kapcsolatával. A keleti egyházak minden egyes ikonja mindig Istenre mutat, de egyben az emberre is: a legszebb ikon maga az ember és a krisztusi szeretetben élők életközösségei (főleg a házasság, de a szerzetesi közösség, a barátság, a nemzeti közösség is).

Az ókeresztény atyák megerősítik: a *házasságban maga az Úr van jelen*.¹² Aranyszájú Szent János szerint „a házasságban a lelkek egy kimondhatatlan kötelék által kerülnek Istennel szövetségbe”.¹³ A Trullósi Zsinat 13. kánonja szerint „a házasságot Isten alkotta és eljövetele által megáldja azt”. A jegygyűrű sem csak a felek egymás iránti szerelmét jelenti, hanem kettejük és a Szentháromság iránti szerelmüket is: a házások mintegy házasságot-szövetséget kötnek magával az Istennel is. Ha a keleti ember a jegygyűrűjére néz, akkor nemcsak a maga és párja szerelmét, örömeit és küzdelmeit látja, hanem a gyűrű Isten szeretetét és hűségét is jelenti házasságuk iránt. Meyendorff hangsúlyozza: az eljegyzésben Isten is részt vesz, Ő is ígéretet tesz.¹⁴

II. A HÁZASSÁG A HALÁL UTÁN IS TART

A házasság misztériuma teológiájának központi eleme, hogy a házasság a halálon túl is tart,¹⁵ „örök köteléket képez, melyet a halál sem tép szét”.¹⁶ A házasság nem addig tart, „míg a halál el nem választ”, hanem míg a halál tökéletesen nem egyesít bennünket – az örök országban. Ha az ember szeretete felemeltett az egyetlen és teljes krisztusi szeretetbe, akkor az emberi szerelem, a házasság

¹² TERTULLIANUSZ: *Ad uxorem*. II 9.

¹³ *In Eph.* 5,22–24. PG 62,9–176.

¹⁴ JOHN MEYENDORFF: *A házasság misztériuma*, i. m. 40–41.

¹⁵ Már Alexandriai Kelemen magyarázza Krisztus szavait arról, hogy odaát lesz-e házasság: az Úr nem a házasságot tagadja, hogy ne lenne közünk egymáshoz odaát is, hanem a testi vágy megmaradását. *Stromates* III. 12, 87. ELIE MELIA: *Du divorce dans l'Église Orthodoxe*, *MesOrth* Sondernummer 17 (1962) 34–39. ID.: *Das eheliche Band im Lichte der Sakramenten-, und Moraltheologie der orthodoxen Kirche*, in René Metz – Jean Schlick (Hrsg.): *Die Ehe – Band oder Bund?*, Pattloch, Aschaffenburg, 1971, 92.; CHRISTOPHE J. DUMONT: *L'indissolubilité du mariage dans l'Église orthodoxe byzantine*. *Fondements, bibliques, patristiques et historiques*, *RDC* 31 (1981) 195.; LEWIS J. PATSAVOS: *The Orthodox Position on Divorce*, *Diak (US)* 5 (1970) 9.

¹⁶ JOHN MEYENDORFF: *A bizánci teológia*, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2006, 298, ford. Jeviczki Ferenc.

ság is akkor igazi, ha egyetlen. Ezért csak a monogám házasság az egyetlen szeretet ikonja – de ez valamiképpen *szukcesszíve is igaz, azaz az egymás utáni házasságokra*. Ahogy Krisztus szentháromságos szeretete irántunk visszavonhatatlan és felbonthatatlan, úgy a házasság is felbonthatatlan, mivel beemeltetett ebbe az új szövetségbe. Nagy Szent Bazil szerint a házasságnak hasonlítania kell Krisztusnak az Egyháza iránt való szeretetére: teljesen át kell adni magukat és egymást meg kell szentelni.¹⁷ *A legteljesebb méltósága így csak az első és egyetlen házasságnak van, s ez az ortodox teológia szerint is felbonthatatlan*. Mindenki számára ez a cél, de különösen a felszentelés előtt álló és már felszentelt emberekkel (diakónus, pap) szemben támasztott követelmény. A laikusoknak eltűrt lehet a második, illetve harmadik házasság, de ezekben már csak „bizonyos beteljesületlenséget” látnak, az Egyház csak „leereszkedően megengedi” az emberi gyengeség miatt. A papi házasságon kellene leolvasni, hogy az egyetlen házasság és a felbonthatatlanság nem elérhetetlen ideál, a papi házasság ezért nem egy történelmi képződmény és nem „elvesz” a papi szolgálatból, hanem kifejezetten teológiai és pasztorális jelentősége van. A pap egyetlen házassága Krisztus teljes szeretetét jeleníti meg. A felszentelt ember ezért megözvegyülése esetén sem köthet új házasságot (bármenyire fiatal, vagy kisgyerekei vannak), illetve a többször házasodott nem veheti fel a papság szentségét. Ennek alapja a pasztorális levelekben található (1Tim 3,2.12; Tit 1,6), amit aztán őrzött a *Traditio Apostolica*.¹⁸ Így a szentelésre készülő keleti papnövendéknek nemcsak a házasságra kell készülnie, de az esetleges jövőben benne van a cölibátusban eltöltött papi özvegység lehetősége is.

Az első keresztyéknél kiemelt jelentősége volt az első és egyetlen házasságnak – nemcsak a felszenteltnek, de a laikusok számára is. Ezért voltak megbecsültek azok a keresztyének, akik özvegységük esetén nem kötöttek új házasságot. Az özvegyek ilyen rendje-közössége a laikusok körében is emlékeztetett az egyetlen szerelem kitüntettségére. Szent Pálnak azért kellett az özvegyek újránházasodásáról megengedő gondolatait leírni, mert úgy tűnt, ez nem volt egyértelmű. Az ortodox teológia a Róm 7,1 és az 1Kor 7,39 versekben látja az újszövetségi állásfoglalást: *az özvegyeknek megengedi az újránházasodást, de semmiképpen sem beszéli rá őket, mert valahol mégis az elhunyttal szembeni hűtlenségnek gondolták*. Nyugaton sajnos ma gyakran a másik véglettel találkozunk: alig értjük meg, ha valaki fiatalon megözvegyülve hűséges akar maradni az első és egyetlen házasságához. Mint ha tuszkolnánk az újabb házasságba – kutatva a gyász munka pszichológiai elakadását, s elfeledve az egyetlen házasság teológiáját...

¹⁷ Ef 5,25; NAGY SZENT BAZIL: *Moral Reg.* 73,3. PG 31,699–870.

¹⁸ *Apostoli Kánon* 17–18.

III. A HÁZASSÁG MEG TUD HALNI

Az ortodox egyházak a „míg a halál el nem választ” határvonalat nemcsak a házastárs biológiai halálára értik, hanem felfogásuk szerint van egy másik halál is: magának a házasságnak a halála. A. Anapliotis keleti egyházjogász így fogalmaz: „Az egyháziilag érvényesen megkötött házasság felbontva csak a halál által lesz, vagy az *átvitt értelemben vett halál által*, egy olyan esemény által, ami a házasság erkölcsi és vallásos alapjait szétrombolja.”¹⁹

A keleti teológiában ennek alapja a *szubsztanciális és a folyamatszerű* kategóriák szorosabb együttgondolása, ahol központi jelentősége van az istenképiség teológiai-antropológiai fogalmának. A Biblia héber nyelven két szót használ az ember teremtésénél: Isten „képére és hasonlatosságára” (*celem-demuth*), amit a görög is két szóval ad vissza (*eikón-homoiószisz*), s a nyelvi különbségen túl az egyházatyák hangsúlyozták a tartalmi különbséget, tehát nem szinonimák. A „kép” egy statikus adottságot, elvehetetlen méltóságot jelent, amit az ember eleve megkap, ami lerombolhatatlan. Ezt az ontológiai adottságot azonban folyamatszerűen, azaz történelmileg-személyesen-morálisan meg is kell valósítani. A statikus „képhez” az élet folyamatában is „hasonlóvá” kell válni, megvalósítani, kibontani.²⁰ Mindez a szentségtológiát is érinti, hiszen az ember ilyen antropológiai „alapszerkezettel” járul a szentségekhez: amit szentségben kapunk-végzünk, azt az egész életvitelünkkel is meg kell valósítani. Például bár a keresztségkor az ontológiai alaphelyzet megváltozik, van éles határvonal, jogilag leírható, az anyakönyvekbe beírható a szentség felvétele – de tulajdonképpen az egész élet egy nagy megkeresztelkedés: amit a keresztségben kaptunk, azt egész életünkben szeretnénk megvalósítani, kibontani. Ugyanígy *minden szentségnek van egy statikus esszenciája, jogi határvonala, de van egy dinamikus morális története, síkjá is*. A házasság is ilyen: van egy konkrét lényege, határvonala, jogilag-anyakönyvekben megragadható aktusa, s a házások aztán egész életükben igyekeznek egymást házastársul venni. Aranyszájú Szent János így fogalmaz: „*a felbonthatatlanság itt már egy állandóan építésre szoruló feladattá válik, amit nagy dinamizmussal kell építeni*”.²¹ A folyamat pedig felvehet negatív hanyatlást is,

¹⁹ ANARGYROS ANAPLIOTIS: Ehescheidung und Oikonomia im kanonischen Recht der Orthodoxen Kirche, in Markus Graulich – Martin Seidnader (Hrsg.): *Zwischen Jesu Wort und Norm. Kirchliches Handeln angesichts von Scheidung und Wiederheirat*, (Quaestiones Disp. 64) Herder, Freiburg, 2014, 129.

²⁰ OROSZ ATANÁZ: Az istenképiség és hasonlóság görög értelmezése, *Athanasiana* 12 (2001) 23–44.

²¹ *Comm. Ef. Hom.* 20,1. PG 62,135.

egészen a kapcsolat haláláig. „Ha a házasság megszűnik misztikus életközösségnek lenni, akkor az ortodox egyház nem ragaszkodik egy látszatközösség folytatásához, ami már csak egy ideál kegyetlen bilincsenek tűnne.”²² Ha a házasság misztérium, akkor az fenséges csoda, de mindenki számára nem sikerül megélni. Az ortodox egyházak el tudják ismerni, hogy sajnos lehet olyan kapcsolat, ahol nem tudják megélni a misztériumot, s ilyenkor csak meghosszabbítása lenne egy üres szerződésnek, profán valóságnak.²³

El tud tűnni egy létrejött szentség? A nyugati képzettségű teológusnak itt vannak kérdései. A nyugati teológiában kidolgozták a szentségek *ex opere operato* kifejezését, ami azt jelenti: a szentségek magukból a szentségi cselekményből fakadóan belső kegyelmet is jeleznek, közvetítenek és valósítanak meg – nem túlhangsúlyozva a személyes hozzáállást. Az ortodox teológia különösen hangsúlyozza a kegyelemmel való együttműködés (*szünergeia*) megkerülhetetlenségét, így az ortodoxia el tudja fogadni: *sajnos létezhet olyan, hogy egy érvényesen kiszolgáltatott szentség belső kegyelmi tartalmához valaki az éretlensége miatt nem tud felnőni, vagy szabad akaratából bűnösen vissza is tudja utasítani*. Nemcsak a kegyelem statikus-ontológiai, hanem dinamikus-folyamatszerű síkját is nézik: a kegyelem ajándék, nem hat mágikusan-automatikusan. Meyendorff így tanít: az Isten képére teremtett nagy méltóságú emberhez az a méltó, ha Isten a tökéletes együttélést ajánlja fel – „tökéletes ajándékként”.²⁴ De ezt jogi eszközökkel nem lehet kikényszeríteni: *a nagy ajándékot vannak, akik nem veszik át*.

A válást az ortodox teológia sem tartja jó dolognak, de el tudja tűnni. Még ha az egyházi bíróságok kényszerűen bele is folynak válási ügyekbe (ki kell állítaniuk egy válási okiratot), az Egyház nem tartja magát olyan instanciának, amely egy érvényes házasságot fel tudna bontani. Minden félreértést elkerülendő fontos leszögezni: *az ortodox egyházaknál nincs válás, az egyházak nem bontanak fel házasságot. Az Egyház annyit tesz, hogy kimondja a halált*. Nem maga teszi, nem előidézi, hanem hangosan kimondja és formálisan leírja a házasságnak a már korábban lezajlott széttörését.²⁵ Nem a válási okiratot kiadó egyházi instanciák bontják fel a házasságot, hanem a bűn. Alexandriai Cirill²⁶

²² ANASTASIOS KALLIS: *Mysterium der Liebe*. Ein Beitrag zum orthodoxen Eheverständnis, in Hans Engelhardt (Hrsg.): *Die Kirchen und die Ehe*, (ÖR.B. 46) Lembeck, Frankfurt, 1984, 54.

²³ STEPHANOS CHARALAMBIDIS: *Marriage in the Orthodox Church*, *OiC* 15 (1979) 218.

²⁴ JOHN MEYENDORFF: *A házasság misztériuma*, i. m. 13–14, 72–73.

²⁵ ANARGYROS ANAPLIOTIS: *Ehescheidung und Oikonomia im kanonischen Recht der Orthodoxen Kirche*, i. m. 127.

²⁶ *Comment in Matthaeum* 9, PG 72,380.

és Aranyszájú János²⁷ együtt állítják, hogy *a bűn, a rossz tette tönkre a házasságot – az egyházi instancia ezt csak formálisan kimondja, „papírt ad róla”*. Schmemmann²⁸ az orvos képét használja: ahogy az orvos (miután gyógyítani próbált) már csak megállapítja a halál beálltát a tünetek alapján, de nem ő maga idézi elő, úgy az Egyház is csak megállapítja a házasság halálának tényét a tünetek (válóokok) alapján. Természetesen a „halált” itt csak analóg módon értjük: mindig lehetséges a megbocsátás, az újrakezdés – amin a házasfeleken túl az Egyház is dolgozik. Ha mégis meg kell állapítani a házasság halálát, akkor a püspöknek a közössége előtt tudomásra kell hozni a tényállást (a további szentségekhez járulás, lehetséges új házasság miatt). Ekkor kiállítanak egy válási okiratot, amire felvezetik a korábbi házassági csőd okát – ennek egy újabb házasságnál van jelentősége. Alapvetően megkülönböztetnek ugyanis bűnös okot (pl. házasságtörés, gyilkossági kísérlet), vagy bűn nélküli okokat (pl. a házasságra való képtelenség, püspökké szentelés, lásd lejjebb).

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni: egy sikertelen házasság esetén az ortodox egyház jog is ismeri a semmisségi eljárást (érvénytelenítést), valamint az egymástól elváltást (ami nem annyira jogi, mint inkább pasztorális megoldás). Az ortodoxia ugyanakkor elutasítja az állandó szeparációt, mivel ez ellenében áll házasságfelfogásával, mely szerint a teljes életközösség a házasság számára konstitutív. Egymástól távolságot venni gyógyulási-gondolkodási célból csak időlegesen lehet elfogadott.

IV. MILYEN OKOKAT ISMERNEK EL A VÁLÁS KIMONDÁSÁHOZ?

A bizánci jog szabályozza, hogy milyen okok esetén tudja kimondani a házasság végét. Ezek az okok térben és időben változhatnak a történelem folyamata és a különböző autokefál egyházak sajátosságai szerint (pl. Oroszországban a XVIII. századi korlátozás előtt 23 ok volt). Kezdetben Jusztiniánusz császár 117. novellája dolgozta ki a válás jogi körülményeit, ami mintegy közvetít a római jog és a keresztény alapértékek között. Ez a novella bekerült az ortodox egyházak kánongyűjteményébe, s később még bővítették.

²⁷ *Homil 19 ad ICor*, PG 61,154.

²⁸ ALEXANDER SCHMEMMANN: *The Indissolubility of Marriage. The Theological Tradition of the East*, in William W. Basset (ed.): *The Bond of Marriage*, University of Notre Dame Press, London, 1968, 97–116.

Házasságtörés

T. Nikolaou szerint az ortodox egyház el tudja ismerni, hogy a házasság bár morálisan és az isteni parancs alapján szétválaszthatatlan, „a házasságtörés esetében teljesen felfüggeszthető”.²⁹ Az Újszövetség ortodox interpretációja szerint Krisztus a házasságtörést jogszerű válási oknak tekintette. A házasságtörés az ortodox egyházjogban bűncselekmény, amit általában kis exkommunikációval büntettek. Ez Nagy Szent Bazil 58. kánonja értelmében 15 év vezeklést, a szent-ségekből való kizárást és önmegtartóztató életet jelentett, ami pasztorális szempontok szerint mérsékelhető.

A házasságtörés jogilag csak akkor releváns, ha azt tudatosan és szabadon hajtották végre, azaz pl. nemi erőszaknál nem valósul meg. Anapliotis felsorol 3 esetet, ami nem tekinthető olyan házasságtörésnek, mellyel kimondható lenne egy házasság vége:

- a a panaszos bizonyítható módon ugyanúgy házasságtörést követett el, vagy a másik házasságtörésében nem büntelen (arra biztatta, engedélyt adott rá).
- Ha a panaszos a házasságtörőnek az elkövetett hűtlenséget kifejezetten megbocsátotta vagy a visszafogadást a rákövetkező házassággal kinyilvánította.
- Ha a vétlen nem tartotta a kereset benyújtásának egyháziilag megszabott határidejét.

Minden esetben igaz: ahhoz, hogy a házasságtörés jogilag elégséges ok legyen a válás kimondásához, valamilyen formában, közvetlenül vagy közvetve bizonyítani kell.

A váláshoz vezető bűnös okok

Az ortodox egyházak ismernek a házasságtörés bűnéhez hasonló hatású olyan tetteket-eseményeket, melyek *hatásukban a házasságre olyanok, mint a halál*. Ezek a bűnös tettek alapjaiban rombolják szét a házasságot. Ilyen esetekben az ártatlan fél igényelheti a házasság végének a kimondását.

1. A házastárs életének veszélyeztetése

Jogilag akkor releváns, ha valóban szándékos és az életre veszélyes (tehát nem baleset, hanem pl. gyilkosság vagy annak csak kísérlete). Egyházjogilag nem releváns, hogy nyíltan vagy titokban, előre tervezetten vagy hirtelen felindulásból történt-e, s ez az indok nem évül el.

²⁹ THEODOR NIKOLAOU: Das Ehesakrament aus orthodoxer Sicht. Theologische und kirchenrechtliche Aspekte, *Orthodoxes Forum* 17 (2003) 44.

2. *Rosszindulatú elhagyás*

Bazil 35. kánonja szerint a férfi újraházasodhat, ha a felesége ok nélkül elhagyta.³⁰ A jusztiniánuszi törvények értelmében a nő, ha csak egyetlen éjszakát is máshol töltött férje akarata ellenére (kivéve a szüleit), a férjnek joga volt válólevelet küldeni.

3. *A saját gyerek keresztvíz alá tartása*

A keresztvíz alá tartással lelki rokonság keletkezik, ami a Trullloszi Zsinat szerint magasabb rendű a testi rokonságnál (53.k). Így ez házassági akadály is és válóok is, de ma már nem olyan súlyos.³¹

4. *Felségsértés, hazaárulás*

Már 449-ben válóoknak tekintették a felségsértést, hazaárulást, még az abban való közreműködést is – ma már nem alkalmazzák.

5. *Az abortusz*

A szándékos abortusz súlyos ellentétben áll a házasság isteni intézményének értelmével, a bizánci egyházjog szerint magától felbontja a házasságot (azonkívül egyházi büncselekmény is, 10 év exkommunikációval büntetik³²).

A váláshoz vezető nem bűnös okok

1. *Súlyos pszichés megbetegedés, téboly*

Nem számít válóoknak az olyan betegség, amivel lehet együtt élni. Alexandriai Timóteus szerint egy férfinak nem szabad elhagynia a feleségét, ha az vad őrjöngő állapotba esett, nem házasodhat mással, mert akkor házasságtörést követ el (15.k). Ha azonban a közös élet lehetetlen az egyik házastárs súlyos pszichés problémái miatt, akkor az egészséges fél kezdeményezheti a válás kimondását. A kérelem elindításához tartós szellemi betegség kell, mindenekelőtt az egészséges féltől elvárt egy bizonyos tűrés (férfinak 3, a nőnek 5 évig kell tűrnie).

2. *Eltűnés (civiliek és katonák esetében)*

Az eltűnés az egyik házastársnak olyan tartós eltűnését jelenti, amikor a másik fél semmit sem tud a tartózkodási helyéről. A civil eltűnésekről Bazil 31. ká-

³⁰ A bizánci törvények nem vezettek be olyan törvényt, ami ezt fordítva is, a nőnek is megengedné.

³¹ Később visszaéltek ezzel az okkal: olyan házasok, akik már nem akartak együtt élni, de semmilyen más súlyos okot nem tudtak felmutatni, a saját gyereküknél vállalták a keresztszülői szerepet, hogy elérjék a válóokot. A visszaélés miatt az egyházjog vagyoni büntetést, száműzést, az újbóli házasság megtiltását róhatta ki – így ma már nem élnek vele.

³² Ankürai Zsinat 21.k. és Bazil 2.k.

nonja és az azt szó szerint átvevő Trullósi Zsinat 93. kánonja írja: „Egy távollévő vagy eltűnt férfi felesége házasságtörést követ el, ha házasságot köt azelőtt, mielőtt meggyőződne a férje haláláról.” Katonák feleségei esetében az egyházzog elnézőbb tud lenni, hiszen itt a halál vélelmezhetőbb. Persze megkülönböztették azokat, akik gyorsan házasságot kötöttek azoktól, akik vártak, kutatást végeztek. Az egyházi praxis szerint 5 éves várakozási idő az elfogadott, utána lehet kimondani a házasság megszűnését. Persze jogilag nagyon kényes kérdés, mi van akkor, ha hazajön a katona...³³

3. *Képtelenség a házasságletre (impotencia)*

A házassághoz szükséges a testi egyesülés képessége, ennek hiánya az ortodox egyházzogban válóok. Ehhez 4 feltételnek kell teljesülnie: a) Már a házasságkötés előtt is adottnak kellett lennie, ha házasság alatt keletkezett (betegség, baleset), a házastársak közös kötelessége elviselni ezt a hiányt. b) A képtelenségnek a házasságkötéstől 3 évig folyamatosan meg kell lennie. c) A házastárs számára a házasságkötés előtt ismeretlennek kell lennie: ha eleve tud erről a hiányról, akkor nincs válóok. d) A képtelenséget jogilag bizonyítani kell (beismerés, tanúk, eskü, orvosi vizsgálat).

4. *Szerzetesi fogadalom letétele*

Ha egy házasságban a monostori életet választja, s leteszi a szerzetesi fogadalmat, akkor ki lehet mondani a házassága megszűntét: nem a házasság lebecsülése miatt, hanem mert a szerzetesi élet „magasabb fokozatot jelent a keresztény tökéletesedésben”.³⁴ A kritériumok: a) csak szabad akaratból történhet a monostori élet választása. b) Bazil szerint a másik házastársnak bele kell egyeznie a házastársa szerzetesi életébe. Ha nem ért egyet vagy kényszerítenék, akkor neki joga van a házasság folytatásához. c) A házasság megszűnésének időpontjáról viták vannak: vagy a döntés pillanatában, vagy a fogadalom letétele pillanatában.³⁵

5. *Püspökszentelés*

Ha egy nő papot püspökké szentelnek, akkor a felszentelés javára megszűnik a házassága. Természetesen jogilag nem egyszerű a helyzet: a) A pap a püspöki hivatalra szóló kinevezést csak akkor fogadhatja el, ha a házastársa ebbe

³³ Trullósi Zsinat 93.k. „Ha egy katona hosszú idő után hazatér és közben a felesége ismét megházassodott, ismét el kell vennie, ha akarja, s a tudatlansága miatt, amiben van, neki is, és az őt elvevő férfinak meg kell bocsátania.” Ilyen esetben nem illeti egyházi büntetés a tudatlanokat.

³⁴ *A szüzesség dicsérete* címmel számtalan patrisztikus mű: VANYÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Nüsszai Szent Gergely művei*, Ókeresztény írók 18, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 335–412.; ANKÜRÁI BAZIL: PG 30,669–809.; ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOS: PG 47,495–514. és 523–532.

³⁵ Jusztiniánosz 123. novellája szerint a döntéstől (tehát onnantól nem kötelese házasságletre), Alexios Komnenos szerint csak a fogadalom letétele után (még meggondolhatja).

beleegyezik. b) A feleségnek le kell mondania az újraházasodásról, ígéretet kell tennie, hogy a püspökségtől messze eső kolostorba vonul. Nem egyértelmű, hogy csak ott kell tartózkodnia, vagy szerzetesi fogadalmat is kell tennie.³⁶ Bár a keleti egyházakban többnyire szerzeteseket vagy megözvegyült papokat jelölnek a püspökségre, mégis adódhat ilyen helyzet, s a szentelést majdan vezető metropolitának rendkívüli körülménnyel kell eljárnia. c) A püspök köteles egykori házastársát anyagilag támogatni, ha arra rászorul.

6. Valláskülönbség

*Privilegium Paulinum*ként ismert, hogy két hitetlen házasságában, ha az egyik hitre tér, s a másik menni akar, engedni kell (1Kor 7,15). Ezt az ortodox egyház fordítva is elismeri: a keresztény félnek is van joga ahhoz, hogy elhagyja pogány házastársát, ha az megtagadja a kereszténységből fakadó házastársi és szülői köteleességeket. Ha pedig a hitetlen akadályozza a hit gyakorlását, akkor Anapliotis szerint a válás egyenesen ajánlott. Azt is el tudják ismerni oknak, ha a házastárs elhagyja az igaz hitet.³⁷

V. A VÁLÁS KIMONDÁSÁNAK ELJÁRÁSI MÓDJÁ

Az eljárási mód különbözik a különböző autokefál egyházakban. A válás kimondása helyenként a püspök kompetenciájába tartozik (Görögország), máshol a püspöki szinódusra (Szerbia). A válás kérelmét vagy maga a pár, vagy a parókus adja elő. Már maga a kérelem benyújtásának igénye jelzi: *nem minden esetben köteles az Egyház megadni a válólevelet az újabb házassághoz.*

Ekkor elindul egy eljárás a házasság mentése céljából, ha ez sikertelen, akkor kihallgatások történnek, ahol a bizonyítékokat be kell mutatni. A. Anapliotis szerint az Egyház a házasság megszűnéséről az ítéletet csak a bizonyítékok bemutatása után mondja ki, de maga a válás akkor történt, amikor a fő ok megtörtént (pl. házasságtörés, gyilkossági kísérlet). *Az Egyház tehát a korábban megtörtént válást csak később mondja ki.* Ekkor állítják ki a hivatalos okiratot: ebben szerepel időpont és a válás oka, az esetleges bűn, s megjegyzés arról, szabad-e az illetőt újabb házasságra bocsátani.³⁸ Bár vannak liberális szerzők és a mai gyakorlat bizonyos helyeken laza, a legtöbb szerző arra hajlik: *aki súlyos bűnével tönk-*

³⁶ A Trullósi Zsinat 48. kánonja szerint „ott tartózkodjon”, Balsamon szerint szükségszerűen be kell lépnie a rendbe.

³⁷ NIKODEMUS MILASCH: *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, Pacher & Kisić, Mostar, 1905, 636.

retette a házasságot, az nem bocsátható újabb házasságra. S. Charalambidis szerint a bűnös fél a véten halála után sem köthet új házasságot, R. Hotz kritikusan szemléli azt a mai gyakorlatot, amikor is a bűnös a bűnbánat és megfelelő vezeklés után újra házassodhat.³⁹ Milasch Jusztiniánusz törvényeire mutat rá: 5 év elteltével a bűnös is házasságra bocsátható – kivéve, ha az ok házasságtörés volt.⁴⁰

Ez az okirat előfeltétel a második, illetve harmadik házassághoz. Harmadik házasságot már csak igen nehezen lehet kötni: szűken és pontosan meg vannak határozva a szigorú feltételek (pl. 40 éves korig, gyerekekre tekintettel kell lenni). Negyedik házasságot szigorúan tilos kötni.⁴¹

Ha a jogerős ítélet után mégiscsak kiengesztelődik a pár, akkor újra házasságot kell kötniük (ami csak akkor lehetséges, ha nem volt olyan bűn az ok, ami már ezt nem engedné). A mai gyakorlat szerint azonban még ilyenkor is folytatható a házasság, ha a bűnt megbánták.

VI. A MÁSOD-HARMADHÁZASSÁG MEGÁLDÁSA

Az ortodox egyházak a házasság misztériuma teljességének az első és egyetlen házasságot tartják – *a második, illetve harmadik házasságot egyértelműen nem ünneplik dicsőséggel, hanem bűnbánati keretekben áldják meg*. Theodórosz Sztuditész egyik levelében⁴² már bizonyítékot találunk arra, hogy a konstantinápolyi egyházban a VIII. század végétől megáldották az elváltak, illetve özvegyek újabb házasságát. A mai szerkönyvek szövegei és maga a szertartás hűen tükrözi az ortodox egyház hozzáállását: bár templomban a pap megáldja őket, de szinte csak „odaengedi” őket. A szövegek majdnem bántóan ecsetelik az ember gyarlóságát,

³⁸ Jól állapítja meg Gabriele Lachner: bár a váló okiratban feltüntetik a bűnt, ezt nem lehet olyan egyszerűen megállapítani. Itt személyek komplex kapcsolatáról van szó, hosszú folyamatok zajlanak, talán az ártatlan felet sem lehet teljesen ártatlannak tartani. ID.: *Praxis und Theologie der Orthodoxen Kirchen*, in Theodor Schneider (Hrsg.): *Geschichten – Wieder-
verheiratet – Abgewiesen?*, Herder, Freiburg, 1995, 127–143.; BOGDAN PUSZKAR: *Die Scheidungspraxis in der Russisch-Orthodoxen Kirche*, *OstKSz* 38 (1989) 136–155.

³⁹ STEPHAN CHARALAMBIDIS: *Marriage in the Orthodox Church*, i. m. 220.; ROBERT HOTZ: *Ist kirchliche Ehescheidung möglich? Theorie und Praxis der orthodoxen Kirche*, *Diakonia* 6 (1975) 165–173.Z

⁴⁰ NIKODEMUS MILASCH: *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, i. m. 641.

⁴¹ Ezt a VI. Leon császár botrányos házasságai utáni vitáknak és skizmáknak a lezárásaképpen fogalmazták meg (920).

⁴² *Epistolarum I*, 50. PG 99,1093.

s hogy az Egyház csak eltűri az ilyen gyöngeséget...⁴³ Schmemmann szerint a bűn és a kegyelem paradoxonát jelzi ez a szertartás.⁴⁴ A házasság misztériumának teljességét jelölő koronázás itt többnyire elmarad (bár ha az egyik félnek ez az első házassága, akkor helyenként megengedik). Bármennyire is használ koronát a pap, vagy hagy el a bűnbánati imákból, *a megkülönböztetésnek akkor is meg kell maradnia*. További megkülönböztetés, hogy az áldó papnak nem szabad részt vennie a másodházások lakomáján.⁴⁵

A másod-harmadházasságot a gyöngé és a világban ragadt ember jellemzőjének tartják, aki további tisztulásra szorul.⁴⁶ Az Eucharisziából is kizárják a másodházásokat 1–2 évre, a harmadházásokat 5 évre, a templomban hátul kell állniuk, nem állhatnak együtt a hívőkkel, de a fő cél mégis az elváltak fokozatos reintegrációja az Egyház közösségi és szentségi életébe.⁴⁷ *Az ortodox egyházakban az Eucharisziától való teljes eltiltás nem cél*: az ilyen eltiltás csak meghatározott időre szólhat. A fő cél a gyógyulás, a fokozatos visszafogadás az Egyházba – a határozatlan vagy végleges eltiltás nem lehet cél.

VII. TEOLÓGIAI INDOKLÁS AZ ÚJRAHÁZASODÁSHOZ

Bibliai támpontok

Az ortodox egyház az „amit Isten egybekötött, azt ember ne válassa szét” (Mt 19,6) vers értelmezésében felhívja a figyelmet: a „ne bontsa fel – μή χωριζέτω” kifejezés ógörög eredetijében nincs megkülönböztetve, hogy „nem is szabad”, vagy „nem kellene” – azaz értelmezés kérdése, hogy ontológiai lehetetlenségről,

⁴³ „...tisztítsd meg szolgálóidat bűneiktől, kik a nap hevét, terhét s test ingereit elviselni nem tudván, a második házasság közösségében egyesülnek, amint azt gyarlóságunk miatt a te választott edényed, Szent Pál apostol által elrendelted, mondván: »Jobb házasságot kötni az Úrban, mint égni.«”. Az ünnepélyes imák helyett szinte végig bűnbánati imákkal találkozunk, a nagy biblia házasok helyett bűnösöket idéz.

⁴⁴ ALEXANDER SCHMEMMANN: *The Indissolubility of Marriage*, i. m. 106.

⁴⁵ Ezt már a neocezáriai 7. kánon tiltja.

⁴⁶ Az a minősítés nem mindenkire igaz, és nem mindenkinek esik jól, hogy csak a testi vágyak és gyöngesség miatt köt második házasságot. Ez a „megtűrés” nem biztos, hogy teljesen megfelel azokra, akiknek a második házasságuk inkább az „igazi” házasság, mert az első pl. elhamarkodott volt.

⁴⁷ Niképhorosz 2. kánonja. A III. Konstantinápolyi Zsinat 87. kánonja 7 éves vezeklést ír elő azoknak, akik nem özvegyként, hanem elváltként kötnek úja házasságot. Bazil 4. kánon.

vagy morális tiltásról van-e szó. Larentzakis szerint itt nem abszolút jogi lehetlenségről van szó, hanem morális imperatívusról.⁴⁸ Meyendorff inkább célnormának tekinti az evangélium igényeit, amit a társadalom nem képes máról holnapra teljesíteni.⁴⁹

A Mt 19,9 egy kivételt említ: a házasságtörés (*porneia*) okát. Az ortodox egyházak értelmezésében a felbonthatatlanságra vonatkozóan itt Isten elismeri a házasságtörést mint kivételt. A házasságtörés halálos bűne által maga a házasság is meghal, fellép a házasság morális halála. A történelem folyamán aztán más halált hozó bűnöket is felsoroltak, melyek a házasság halálához vezettek.

Az 1Kor 7,8–9 versekben Szent Pál azt ajánlja a nem házasoknak és özvegyeknek, hogy maradjanak házasság nélkül, de azt is hozzáfűzi: jobb megházasodni, mint vágtyól égni. Bár Pál ezt eredetileg az özvegyek újrَاهázasodására írta, az ortodox értelmezés kiszélesíti, s az újrَاهázasulandóra is vonatkoztatja. Ez meg is jelenik a szertartáskönyv imáiban.

A Lk 15 és a Jn 8 fejezetek Isten irgalmáról szólnak, s ezt az ortodox egyházak szívesen alkalmazza minden esetre. Az ortodox teológia egyik központi eleme, hogy Istent az irgalmasságban is utánozni kell. Az egész keleti szemléletben roppant hangsúlyos a gyógyító, orvosi, terápiás hangsúly.

A szoteriológia alapperspektívája

A keleti teológia szerint az emberi élet célja a *theószisz*, az átistenülés, ami tulajdonképpen az Istennel való legszorosabb élet, az életszentség. Ehhez igyekeznek felmutatni a legigényesebb utat, akiknek pedig ez nem megy, azok életéből is kihozni a lehető legtöbbet. Így a keleti etikában-jogban-pasztorálisban *két nagy elv működik: az akribeia (pontosság, szigorúság) és az oikonomia (szelíd-ség, irgalmasság)*. Úgy is mondhatnánk, akiknél nem sikerül a tökéletes ajándék tökéletes átvétele, azokról sem mond le az Egyház, hanem akkor menteni akarja a menthetőt. Innen érthető Aranyszájú Szent János dinamikája és mégis higgadtsága: „Akár szüzek vagyunk, akár első vagy második házasságban élünk, arra kell törekednünk, hogy Isten Országát elérjük”.⁵⁰ Ebben az emberszerető igényben, szoteriológiai célban *radikális* a keleti egyház, s minden másnak (jog, norma) ehhez képest keresi a helyértékét. A legfőbb szoteriológiai célt szem előtt

⁴⁸ GRIGORIOS LARENTZAKIS: Ehe, Ehescheidung und Wiederheirat in der orthodoxen Kirche, *ThPQ* 125 (1977) 254.

⁴⁹ JOHN MEYENDORFF: *A házasság misztériuma*, i. m. 4.

⁵⁰ *Homil 19,6 in 1Kor*, PG 61,160.

tartva mondják: nem az ember van a szabályért, hanem a szabály az emberért, azaz az ember üdvösségéért.

A bűnbánattartás rendjét ebben a keretben kell értelmezni: a fő cél a gyógyulás, menteni a menthetőt. Ha már a házasság halálával beállt egy állapot, akkor az embert át kell segíteni ezen a holtponton. Így a bűnbánattartás, vezeklés, időleges kizárás célja nem a büntető megtorlás, nem az okozott kár jóvátétele, nem a haragvó Isten kiengesztelése, hanem az élet: a bűnös visszaintegrálása a közösségbe, új élet kezdése s az Eucharisziához való járulás.⁵¹

Isten utánzása az irgalmasságban – az oikonomia

A theoszisz útján az első kötelessége az Egyháznak a legigényesebb utat felmutatni – ez az akribeia. Az akribeia az egyházi kánonok, szabályok pontos tanítását és megtartását írja elő. G. Mantzaridis etikus mondja: „Az akribeia előfeltétel az Egyház tradíciójának megőrzéséhez és egysége megtartásához. Akribeia nélkül az Egyház igazságának kárt okozunk, és a hívők megváltását tesszük kockára.”⁵² Tehát nem előre programozzuk be az elnézést, a kompromisszumot, ugyanis előre nem lehet leszállítani az isteni színvonalat. Mivel az Egyház nem emberi intézmény, hanem istenemberi, s ezért a szabályok sem emberi konszenzus eredményei, hanem a Szentlélek inspirációi, ezért akik felelősek a hívek életéért, azoknak a legszigorúbban pontosan kell tanítaniuk és példaként a hívek elé állítaniük az igényesség útját. Meyendorff a „legerősebb tanúságnak”⁵³ tartja, hogy az ortodox egyházak papjai még özvegységük esetén sem házasodnak újra: az az oikonomia, amely a laikusoknak megengedi az újabb házasságot, nem áll nyitva a papok számára, éppen így lesznek az állhatatosság ikonjai.

Ismerve azonban az ember gyengeségét és bűnösségét, akik ettől elmaradnak, azokról sem mond le az Egyház: rájuk az oikonomia elvét alkalmazza. Az *oikonomeó* (házat igazgat) az embert az Atyai házba meghívottnak látja, s ha kell, szigorúbb vele, mint az előírások, de ha kell, engedékenyebb. Konstantinápolyi Miklós szerint az „az oikonomia utánzása az Isten ember iránti szeretetének”.⁵⁴ Alexandriai Kelemen szerint, ahogy végveszélyben a hajósok is ki-

⁵¹ A keleti teológusok körében nincs egyértelmű álláspont, kit milyen feltételekkel lehet újra Eucharisziához engedni, nem lehet kijelenteni, hogy minden elvált-újraházasultat automatikusan újra szentséghez engednék.

⁵² GEORGIOS MANTZARIDIS: *Grundlinien christlicher Ethik* (Orthodox Theologie), EOS, St. Ottilien, 1998, 123.

⁵³ JOHN MEYENDORFF: *A házasság misztériuma*, i. m. 91.

dobálnak fontos dolgokat a lényeg megmentéséért, úgy a keresztényeknek is olykor át kell nézniük egyes dolgokon, nehogy mindent elveszítsenek.⁵⁵ Elias Jarawan archimandrita csodaszép megfogalmazása szerint:

„az oikonomia teológiai fogalom, amely az isteni Bölcsesség minden emberre vonatkozó üdvösség-tervét jelzi. Ezen terv szerint az Atya elküldte Fiát a világba, megadva neki minden szükséges hatalmat ahhoz, hogy betöltse küldetését, azaz, hogy megváltson minden embert. Ezt a hatalmat Krisztus az ő Egyházára bízta (Mt 28,28). Ez a hatalom kiterjed az Egyház egész pásztori küldetésére, és nem korlátozódik pusztán a jogi-kánoni rendre. Egy olyan fogalomról van tehát szó, amely jócskán túl van magának a törvénykönyvnek az egész illetékességén.”⁵⁶

Az olykor megfoghatatlan oikonomia értelmezésében valóban színesség van keleten:

„Az oikonomia a felfüggesztése a jogi és egyházi szabályozás határtalan és szigorú érvényesítésének, a keresztény lelkiség engedékenysége és szelídsége alapján, az egyházi vezető kezdeményezése alapján, olyan körülményekben és esetekben, melyek az egyházi közigazgatásra és rendre vonatkoznak, anélkül, hogy a dogmatikai határokat átlépnék. Az oikonomia egyszerre a jelen körülmények rendezése az egyházi életet meghatározó kánoni szabályoknak a teljes vagy részleges felfüggesztésével, az Egyház érintett tagjának az üdvösségére.”⁵⁷

Alexandriai Szent Atanáz egyszerűbben fogalmaz: az oikonomia „az, ami alapján mégis megadatik és megengedtetik valami, ami a jelen körülményekben nem lenne szabad”.⁵⁸

Az oikonomia nem egyházjogi, hanem pasztorális-morális fogalom: az Egyház az emberek felé közvetíteni akarja Isten igényességét, de ha kell, irgalmát is. Ezért az oikonomia nem jogi precedens, nem a jog hatályon kívül helyezése, a

⁵⁴ *Epistolae* 32, PG 111,213.

⁵⁵ *Epistola* 46, PG 77,320.

⁵⁶ *Nuntia* 10 (1980) 92–93.

⁵⁷ HAMILCAR S. ALIVIZATOS: *Die Oikonomia. Die Oikonomia nach dem kanonischen Recht der Orthodoxen Kirche*, Lembeck, Frankfurt, 1998, 44.

⁵⁸ *Ep. ad Amoun*, PG 26,1173.

keleti egyházjogba be sem kerül hivatalos fogalomként.⁵⁹ Kallis szerint még csak nem is olyan, mint a felmentés, mert azt az egyházjog pontosan körülírja, van, ami alól nincs is felmentés. Az oikonomia erősen függ az azt gyakorló tekintélytől (püspök), a történelmi szituációtól.⁶⁰ *Jogilag a keleti egyházak is tudják, hogy nem kellene lennie válásnak: a válást nem a jog, hanem az oikonomia tudja eltűrni.* Az oikonomia szerint ugyanis a megtört sorsokból ki kell hozni a lehető legtöbbet, el lehet fogadni talán az új házasságot.

Az oikonomia alkalmazása nehezen körülírható – mivel nem jogi aktus, nem is lehet precízen körülírni az alkalmazását. Van egy hivatalos-intézményes út az alkalmazásához, ám a legvégén meghatározhatatlan – de ez nem hiba. Mivel az élet élénksége végső soron nem fogható be a legjobb szisztémába sem (jogi, morális, filozófiai szisztémákba sem), ezért azzal lehet követni (s valamilyen szinten uralni) az élet élénkségét, ha az *azt szabályozó elv alkalmazását is meghagyjuk élénknek.* Ez a „bizonytalanság”, „definiálhatatlanság” a nyugati elme számára talán zavaróan hat, ám be kell látni: éppen ebben van az oikonomia ereje. Alkalmazásával az olyan szituációk sem dőlnek az emberre, amire nincs szabály, ahol sok a bűn, vagy ami előre nem látott. Kallis szerint az oikonomia a „szereket kifejeződéseként definiálhatatlan marad”. Az egyházi hatóság (püspök, szinódus) nehezebb dolga ezért nem az akribeia tanítása és számon kérése, hanem az oikonomia élő gyakorlása, azaz annak átlátása: meddig és hogyan kell akribeával az „A” tervet igényesen erőltetni, s mikor és hogyan kell a „B” terv szerint irgalmasnak, szelídnek, engedékenynek lenni. Valahogy az oikonomia nem engedi, hogy a szabályok uralkodjanak az emberen, hanem *az Isten élő figyelmét élő emberek gyakorolják a hívek egyedi élethelyzete fölött.* A szabályok nem a tökéletesség szimbólumai, hanem azok előkészítő útja,⁶¹ az oikonomia a személyes egyediség, a történelmi szituáció komolyan vétele. „Míg az akribeia, a teljes összhang az evangéliummal és az Egyház kánonjaival, és így az üdvösség eszköze mindenki számára; addig az oikonomia az Egyház 'hatalma' arra, hogy a Krisztustól kapott kegyelme és szeretete bőségéből pótolja azt, ami hiányzik az embernek ahhoz, hogy teljes összhangban legyen az evangéliummal és a szent kánonokkal.”⁶² G. Mantzaridis⁶³ pedig megjegyzi: az Egyház tanítása nem azo-

⁵⁹ SZOTYORI-NAGY ÁGNES: Az „oikonomia” a kánonjogban és a keleti kodifikációban, *Athanasiana* 23 (2006) 71–73.

⁶⁰ ANASTASIA KALLIS: Oikonomia – ein Prinzip der Freiheit, in Rudolf Rüberg (Hrsg.): *Nach Scheidung wieder heiratet*, Kevelaer, Düsseldorf, 1993, 120–124.

⁶¹ GEORGIOS MANTZARIDIS: *Grundlinien christlicher Ethik*, i. m. 125.

nos sem az akribeiával, sem az oikonomiával – több attól, a Logosz történelmében való igazságát kell szolgálnia.

MEGFONTOLÁSOK

A keleti és a nyugati teológia sajátos útját ma már legitim saját útnak tekintjük, sajátos gazdagságnak, és nem feszültség forrásának vagy az ökumené akadályának. A különböző hagyományok segíthetnek egymást és önmagunkat megérteni, kérdéseket elmélyíteni, az egyoldalú látásmódot kiegészíteni. *A katolikus kereszténység sohasem ítélte el az ortodox egyházak gyakorlatát, de átvenni sem akarhatja.* Nyugati fogalmakkal és képzettséggel olykor nehéz megérteni kelet „másságát”, jó dolog elmerülni a keleti világ kincseiben és pazar gazdagságában – de óvakodni kell a könnyelmű ítélkezéstől vagy naiv átvételtől. A nyugati kereszténységnek meg kell találni a maga tradíciójából fakadó jogi-morális-pasztorális eszközeit a zátonyra futott életek megsegítéséhez.

A nyugati kereszténység megismerve a keleti egyházak házasságra vonatkozó teológiai és pasztorális viszonyulását, azt látja, hogy *valamiben szigorúbbak, valamiben engedékenyebbek.* Sokkal szigorúbbak abban, hogy a házasságot egyetlennek, a halál után is tartónak gondolják. Engedékenyebbek viszont abban, hogy a laikusok kaphatnak áldást második, illetve harmadik házasságukra. Egy csodaszép, ugyanakkor történelmet próbáló feladat a csúcsgényesség és az irgalom egyszerre művelésének egyensúlyozása.

Nyugati fogalmakkal nehéz lenne meghatározni, hogy a második, illetve harmadik házasságot az ortodoxia *mennyire tekinti szentségnek.* A legtöbb keleti szerző abból indul ki, hogy a házasság misztériumának teljessége az első és egyetlen házasság (ami felbonthatatlan), a többiből hiányzik a teljesség, de a szerzők nem neveznék olyanoknak, mint aminek abszolút nincs szentségi jelentősége.⁶⁴

Az oikonomia elve mélyen a keleti ember mentalitásában, a keleti teológiában gyökerezik: áthatja az egész teológiát a szelídség, az irgalmasság, a nagyvo-

⁶² SZOTYORI-NAGY ÁGNES: *Az „oikonomia” a kánonjogban és a keleti kodifikációban*, i. m. 67. Vö. ATHANASIOS BASDEKIS: *Gesetz oder Philantropia? Gemeinschaft in den Sakramenten und im Gottesdienst zwischen ‘Akribeia’ und ‘Oikonomia’*. Ein orthodoxer Beitrag, *Catholica* 38 (1984) 150–178.

⁶³ GEORGIOS MANTZARIDIS: *Grundlinien christlicher Ethik*, i. m. 126.

⁶⁴ GRIGORIOS LARENTZAKIS: *Die orthodoxe Kirche, OeFo* (1982) 107–132.; SZABÓ PÉTER: *A keleti egyházak szentségi joga*, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2012, 72–75.

nalúság. Ortodox szerzők felvetik: mivel az oikonomia gyakorlása mélyen az egész Egyház tradíciójában gyökerezik, biztosan fontos kapcsolat lehetne a katolikus és a protestáns egyházak felé is, egyesek az ökumenikus kapcsolatok nagy vezérfogalmának tartják. Persze szó sincs a keleti joggyakorlat átvételének ajánlásáról, csak az oikonomia szellemének megvizsgálásáról.

Az oikonomiával azonban éppen élénksége és megfoghatatlansága miatt könnyen *vissza is lehet élni*. Például akiknek nem volt komoly okuk a válasra, egyszerűen eljátszották a gyűlöletet, a veszélyeztetést, mivel kölcsönös érdekük a válólevél megszerzése. Az oikonomia gyakorlása is lehet önkényes, túl laza vagy szigorú. Az oikonomiával való visszaélés pedig az ellentétébe is csaphat. Olyan „varázskulcsá” válhat, amivel a lehetetlent is meg lehet oldani.⁶⁵ Eleve felkínálhatja a „B” tervet, ha nem sikerülne az „A”, olykor látszatra egyenértékűnek is tűnik. Az oikonomia kialakíthat egy olyan légkört, ahol az út mindenképpen könnyű lesz, ahol nem kell erőfeszítést tenni sem a párnak, sem a pasztoráló áldozópapnak, az emberek gyöngeségére tekintve mindent lehet tolerálni.

A teológia minden szépségét és igényességét persze a gyakorlat mindig kullogva követi. Anaplotis panaszkodik arról: ha az állam felbont egy házasságot, s azt beadják az Egyháznak is, akkor pl. Görögországban már nem folyik komoly vizsgálat, hanem a metropolita szinte automatikusan kiállítja a válási okiratot. Schmemann szerint is a civil világ kódexe befolyik az egyházi szabályozásba és magával hoz egy lazulást, az életideálok elmosódnak, a laxizmusok kiszélesednek.

A küzdelem és egyensúlyozás minden nehézségén túl el kell ismerni: van az ortodox egyházakban egy kifejezett *bátorság és emberszeretet*, amivel felkarolják s elfogadják, ha a kisiklott életek új startvonalat akarnak felvenni. Ebben az a bátorság, hogy felvállalják azt a feszült viszonyt, ami az ideális tanításból és a megvalósíthatóságból ered. Mert ez feszültséget okoz saját magukban, a papokban, a teológiában, az egyházjogban, a mindennapi életben. A házasság és a válás is sokaknál személyes vagy családi ügynek tűnik, de az ortodox egyházak nem akarják elengedni az embert sem örömükben, sem zátonyra futásukban. Nem akarnak engedni az ideális tanítás igényességéből, nem akarják a hivatalos tanítást leszállítani a kor, illetve a gyarlóság szintjére, de mégsem engednek mindent veszni azoknál, akiknél már sok veszett oda. Azt a misztériumot szolgálják, hogy az ember akkor is a porban megtestesülő Logossal szövetségben cselekedhet, ha elmarad az ideáltól.

⁶⁵ EBERHARD SCHOCKENHOFF: *Chancen zur Versöhnung*, Herder, Freiburg, 2012, 34.